

ALTERNATİF BİR DEVLET KURAMI MÜMKÜN MÜ? YABANCI POLİTİK KURAMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Arş. Gör. Ömer Allahverdi

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-3448-2573

Öz

Toplumsal sınıfların devletle olan ilişkisini anlamak, Marx'tan bu yana Marksist teorideki en çetrefilli temalardan biridir. Özellikle Sovyet Devrimi sonrasında bu tartışma şiddetlenmiş ve işçi sınıfının devlet karşısındaki pozisyonunu kavramak üzere farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışma, Paul Thomas'ın "yabancı politik" adını verdiği devlet kuramının içeriğini incelemekte ve bu kuramın sunduğu imkan ve sınırlılıklar üzerine bir tartışma yürütmeyi hedeflemektedir. Yabancı politik kuramı, siyasal olanın önemini öne çıkararak, Marksizm içerisinde önemli bir yer teşkil eden egemen-sınıf kuramına bir eleştiri getirmektedir. Bu eleştirilerin mahiyetini anlamak için, öncelikle yabancı politik kuramının yönetsel düzeyde incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemenin ardından, yabancı politığın Marksist devlet kuramları içerisindeki yeri saptanacaktır. Ayrıca yabancı politığın alternatif bir devlet kuramı olarak sunduğu avantaj ve dezavantajlar değerlendirilecektir. Egemen-sınıf teorisinin dogmatik yanlarını göstermesi ve siyasal olanı öne çıkarma çabası, yabancı politik kuramının verimli yanlarıyla siyasal olanın kavramsal sınırlarının detaylı bir şekilde gösterilmemesi, bu girişimin sorunlu yönünü oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Siyasal Olan, Yabancı Politik, Marksist Devlet Kuramları, Egemen Sınıf Kuramı, Paul Thomas

Is an Alternative Theory of the State Possible? An Evaluation About the Theory of Alien Politics?

Abstract

From the very beginning understanding the relationship between social classes and the state has always been one of the most complicated themes of Marxist theory. Especially, after the Soviet Revolution, this discussion became intensified and a range of different ideas and approaches were put forward in order to identify the position of the working class vis-à-vis the state. This article examines the theory of "alien politics" coined by Paul Thomas, and discusses the possibilities and limitations this theory offers. By underlying the importance of 'the political', the theory of alien politics criticizes the ruling class theory, which has an important place in Marxism. For a thorough grasp of the content of this critique, this study firstly addresses the alien politics theory methodologically. Then it moves to discuss and pinpoint the place of the alien politics as a part of the Marxist theory. The advantages and disadvantages of the alien politics as a state theory are also dwelt upon and assessed. The study then concludes that while the most profound contributions of the theory of alien politics are its efforts to point out the dogmatic dimensions of the ruling class theory and to emphasize the role of the political its lack of a detailed analysis on the conceptual limits of the term 'political' might be considered as the handicap of this theory.

Keywords: The Political, Alien Politics, Marxist State Theories, Ruling Class Theory, Paul Thomas

* Makale geliş tarihi: 25.10.2017
Makale kabul tarihi: 01.01.2018

Alternatif Bir Devlet Kuramı Mümkün Mü? Yabancı Politik Kuramı Üzerine Bir Değerlendirme

Giriş

Bu çalışma, Paul Thomas'ın Karl Marx'ın erken dönem eserlerinden hareketle öne sürdüğü devlet kuramı olan “*yabancı politik*” (*alien politics*) üzerine yoğunlaşarak; Marksizmde devlet sorununa dair bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Ancak, devlet tartışmalarına dair literatürün kısa bir incelemesi bile daha temel bir sorunun merkezde yer aldığını gösterir: Genel olarak Marksist literatür içerisinde oldukça tartışmalı konulardan birisi olan ekonomik alan-siyasal alan ayrımı konusu; devlete dair soruşturmaların hemen hepsini ortak kesen bir sorundur. Devlet meselesini konu alan incelemelerin büyük bölümünde problemlerli değerlendirmelerin ortaya çıkmasında; bu konuya ilişkin belirtilmesi gereken metodolojik hassasiyetin yeterince dikkate alınmaması ya da sorunlu bir alan olduğu için bundan kaçınılması etkili olmuştur.

Kuşkusuz, ilk elde, çalışmanın merkezine siyasal olan/ekonomik olan ayrımı sorunsalını yerleştirmek iddialı bir girişim olarak gözükebilir. Çünkü ekonomik olan ile siyasal olan arasındaki sınırları belirleme girişimleri sadece metodolojik bir soruna indirgenemez. Öyle ki, bu bütün Marksist literatürü kat eden temel bir sorundur ve en çok da devlet tartışmalarında belirgin hale gelmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın arka planında tartışmaların ana eksenini, tercih edilsin ya da edilmesin, bu temel problem oluşturmak durumundadır.

Bu haliyle devlet tartışmaları; ister “özne olarak devlet” ister “nesne olarak devlet” şeklinde ya da Nicos Poulantzas'ın formüle ettiği haliyle “bir ilişki biçimi” olarak ele alınsın, tartışmanın en belirgin olarak “devletin görelî özerkliği” meselesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ekonomik olan ile siyasal olan arasında ayırım yapma girişimi, bir başka ifadeyle sınırları belirleme girişimi, aynı zamanda, çözümlenmelerin temel varsayımlarını belirleyen bir turnusol kâğıdı gibi değerlendirilebilir. Bu temel problem bütün literatüre içkin olduğuna göre; tartışmayı derinleştirmek için başka ara sorulara ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Bu bağlamda ara soruları ekonomik olan ile siyasal olan arasındaki sınır sorunu gözetilerek öncelikle devlet ile siyasal olan arasındaki ilişki bağlamında kurmak anlamlı bir başlangıç noktası olabilir. Çalışmanın merkezine yerleştirilmiş olan yabancı politik kuramının soruşturulması meselesi de bu çerçevede böyle bir girişimle uyum içerisindedir. Bilindiği üzere Paul Thomas *Yabancı Politik*'in giriş bölümünde; kendi sorunsalı dahilinde siyasal olanın devlet tartışmalarındaki yerini belirlemeye dair bir tartışma yürütür (Thomas, 2009: 10-14). Bu nedenle, öncelikle Thomas'ın adına *yabancı politik* dediği devlet kuramının neleri içerdiği açıklanacak ve siyasal olanın devletle olan ilişkisine dair bir çözümleme sunulacaktır. Bu çözümleme, Thomas'ın yabancı politik kuramı açısından oldukça önemli gördüğü Marx'ın siyasal olana ilişkin incelemelerini ve buna ek olarak Antonio Gramsci ve Poulantzas'ın katkılarını belirli bir çerçevede anlamlandırabilmek için de gereklidir.

Yabancı politik kuramının siyasal olanla ilişkisinin incelenmesi aynı zamanda devlet meselesinin nasıl ele alınması gerektiğine dair Thomas'cı şemanın uzantılarını göstermektedir. Böylelikle çalışmanın merkezindeki temel tema olan egemen-sınıf kuramına (*ruling class theory*) dair eleştirilerin (Frankel, 1979: 199-200) incelenmesi için verimli bir alan oluşmaktadır. Thomas yabancı politik kuramının egemen-sınıf kuramına karşı alternatif bir devlet kuramı olduğunu savunurken; büyük ölçüde egemen-sınıf kuramının demokratik nosyon karşısındaki zayıflıklarını temel almaktadır.

Bu minvalde, yine birçok devlet tartışmasını yatay kesen bir diğer temel sorunsala ilişkin bir araştırma oldukça gerekli hale gelmektedir. Bu tartışma devletin nasıl ele alınacağı meselesidir. Buna göre devletin ne olduğuna dair bir soruşturma, devlet kuramının belirgin tema ve kavramlarının nasıl ele alındığının belirleyicisi olma özelliğini taşır. Bu temalar daha çok “özne devlet -nesne devlet”, “*topos* olarak devlet”, “bir ilişki ve etkinlik biçimi olarak devlet” gibi temalardan oluşurken; kavramlar ise büyük ölçüde demokrasi, sivil toplum, hegemonya, ideoloji gibi kavramlardan oluşmaktadır. Çalışma, bu geniş ve patinaja müsait alanda, Paul Thomas'ın kuramı üzerinden bir inceleme yürütürken devleti var eden ilişkilere ve bu ilişkilerin formülasyonunda ortaya çıkan temel problemlere değinmeyi denemektedir. Böyle bir inceleme, yabancı politik kuramının Marksist devlet kuramları tartışmasındaki katkısının anlaşılması bakımından temel önemi haiz gözükmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma bir yandan Marksist devlet kuramlarına dair temel sorunun, büyük ölçüde yöntem sorunu olduğu üzerinde dururken¹ (Wetherly, 2005) diğer yandan, Thomas'ın alternatif bir devlet kuramı olarak sunduğu yabancı politik kuramının, devlet tartışmalarında yöntem açısından ne

1 Yöntem bağlamında analitik bir yaklaşım örneği için bkz. (Wetherly, 2005).

tür imkânlarla ve kısıtlılıklara yol açtığını inceleyerek literatürdeki mevcut tartışmalara dair katkıda bulunmaya çalışacaktır.

1. Yabancı Politik Nedir?

60'lı yıllardan bu yana Marksist devlet kuramı hakkında tartışanlar arasında önemli ayrılıklar ve çatışmalara şahit olduysak da; bu konu üzerine tartışanlar bir önerme üzerinde uzlaşır gibi oldular: “Devlet ya da Marx’ın düşündüğü devlet, sınıf belirlenimlidir ya da kendi sınırları dışındaki sınıf güçlerinin etkisi altında şekillenmektedir” (Thomas, 2009: 9).

İlk elde, devlete dair böyle bir kavrayışın Marksist bir kavrayış olduğu ileri sürülmelidir. Marksist literatürde devlet kuramına yönelik incelemelerin hemen hiçbiri aksi bir sonuca ulaşmamıştır. Sınıfların özellikle de toplumdaki hakim sınıfların devletin oluşmasında ve işleyişinde etkili olmadığını öne süren hiçbir kuramsal analiz yoktur. Ancak Thomas yukarıda bahsi geçen uzlaşmanın çok daha aşırı sonuçlara yol açtığını düşünmektedir. Bu sonuçlardan ilki, söz konusu uzlaşmanın devlet tartışmalarında egemen-sınıf kuramına öncelikli ve büyük ölçüde sarsılmaz bir yer açması olmuştur. Thomas’a göre egemen-sınıf kuramının yeterli eleştirelilikten yoksun bir şekilde kabul edilmesi², devlet tartışmalarındaki temel anlaşmazlıkların egemen-sınıf kuramının nasıl ele alınacağı hususunda ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede egemen-sınıf kuramının –bahsi geçen şekilde- kabul edilmesinin arkasındaki dinamikler incelenmelidir (2009: 9-10).

Bu dinamiklerin anlaşılabilmesi için öncelikle Marx’a ve Hegel’e bakmak gerektiğini düşünen Thomas, gündelik siyasal konjonktürün egemen-sınıf kuramının kabul edilmesinde önemli roller oynadığını kabul etmektedir. Ancak bunun gayri-demokratik bir yanının olduğunu ve devletin yabancılaşmış bir unsur olarak değerlendirilmesinin unutulmasına yol açtığını belirtmektedir. Bu nedenle Thomas analizini Marx ve Hegel’den başlatmayı uygun görür. Ona göre Marx’ın Hegel’le olan hesaplaşmasının yanı sıra, Marx’ın özellikle belirli metinlerinde; devlete dair egemen-sınıf kuramıyla bir arada ele alınabilecek kuramsal malzeme bulunmakla birlikte, bunun tamamen egemen-sınıf kuramına hasredilebilmesi mümkün değildir. Aksine çok daha derinlikli ve hem siyasal olanın önemine dikkat çeken; hem de oldukça demokratik bir toplum

2 John Holloway bu durumu devlet paradigmasının umut etmenin bir aracı haline gelmesi şeklinde niteler ve eleştirir: “Devlet paradigması (...) zaman ilerledikçe umudun katiline dönüştü.” (2003: 25-26).

tasavvurunu mümkün kılan değerlendirmeler söz konusudur³ (Thomas, 2009: 23-57; Badie ve Birnbaum, 1983: 3-10).

Bu nedenle Thomas; Marx'ın -belirli metinlerde- en çok Lenin'de görüldüğü iddiasından hareket ederek; ele geçirilmesi gereken bir nesne, araç ya da bitmiş bir şey olarak devlet düşüncesine müsaade etmediğinden esinlenmiş ve Gramsci ile Poulantzas'tan da faydalanarak; yabancı politik adını verdiği bir kuramla; egemen-sınıf kuramlarından farklı bir devlet kuramı geliştirmeye çalışmıştır (2009: 10).

Thomas'a göre; bir nesne, araç, "bitmiş bir şey" olarak devlet kavrayışı sorunludur ve bunun arkasında büyük ölçüde Lenin'in etkisinin yanı sıra; belirli bir noktada da Marx'tan da bir esinlenme söz konusudur. Thomas (2009: 10-15), bu esinlenmelerin, Marx'ın işçi sınıfının mücadelesinin derinleştiği dönemlere ait metinlerinde ortaya çıkan bazı vurgulardan ve Engels'in⁴ *Fransa'da İç Savaş*'a yazdığı önsözde olduğu gibi (Marx, 2005: 21), bazı açıklamalarından oluştuğunu öne sürmektedir. Engels'e göre:

Ama gerçeklikte, devlet bir sınıfın bir başkası tarafından ezilmesi için bir makineden başka bir şey değildir ve bu, krallıkta ne kadar böyle ise, demokratik cumhuriyette de o kadar böyledir; bu konuda söylenebilecek en hafif şey, devletin, muzaffer proletaryanın sınıf egemenliği için mücadelede kalıt olarak aldığı ve tıpkı Komün gibi, en zararlı yönlerini hemen budamaktan kendini alamayacağı bir kötülük olduğudur; yeni ve özgür toplumsal koşullar içinde yetişmiş bir kuşak, bütün bu devlet hurdasını başından savacak bir duruma gelinceye değin (2005:21).

Peki, Thomas'a göre bu kuramın savları nelerdir ve yabancı politik nedir? Marksist kuramda yabancılaşma (*Verfremdung*) mefhumunun özel bir pozisyonu vardır. Yabancılaşma ortak siyasal ilgilere uzaklaşmayı ve ortak siyasal ilgilerle gündelik bireysel hayat arasındaki bağın zayıflamasına işaret eder. Thomas'a göre, bu durum klasik anlamda 'kamusal' ve 'özel' varoluş alanlarının ayrımına işaret etmektedir. Kamusal ve özel alan arasında ortaya çıkan söz konusu ayrım Thomas'ın ifadesiyle "*arzu edilmesi gereken*" bir ayrım değildir. Çünkü kamusal alanlar her ne kadar 'demokratik' olarak nitelendirilse de durum bundan çok farklıdır. *Yabancı* politiktaki, yabancı vurgusu öncelikle buradaki yabancılaşmayı yani demokratik gibi görünen sivil toplumun

3 Marx'ta devlete dair iki ayrı kuramdan bahsedilebileceğini öne süren bir çalışma için ayrıca bkz. (Badie ve Birnbaum, 1983: 3-10).

4 Engels'in *Fransa'da İç Savaş*'taki yazdıklarının yol açtığı kuramsal sorunlara dikkat çeken bir diğer değerlendirme notu için bkz. (Eroğul, 1974: 113-123).

demokratik olmayan niteliğine vurgu yapmayı hedeflemektedir (Thomas, 2009: 10).

Thomas'a göre, "ortak eylem ve demokratik potansiyel sivil toplumda yer bulmamaktadır, bunlar yabancılaşmıştır ve sivil toplumun yörüngesinden uzakta temsil edilmektedir" (2009: 11). Ortak eylem ve kolektif ilgi devlet düzleminde birbiriyle kaynaşarak yoğunlaşır ve devlet de bunları haksız yere kendine mal eder. Devletin 'politik' diye adlandırdığı çıkarları tekeline alması, bu çıkarların hiç de uygun olmayan bir tarzda sınırlanmasına ve formelleştirilmesine yol açar (2009: 11). Dolayısıyla, Thomas için, ortak eylem ve demokratik potansiyelin, tam da Marx'ın "politik kurtuluş" (*politische Emanzipation*) ve "beşeri kurtuluş" (*menschliche Emanzipation*) ayrımı (Marx, 1976) açısından bakıldığında beşeri kurtuluşla ilişkili olarak gösterebileceği sonucuna varılabilir.

1.1. Yabancı Politik ve Yöntem

Thomas'a göre, bugün her şeyin "politik" hale geldiği sık sık öne sürülmektedir. Fakat temelde önemsenmesi gereken şey; Marx'ın politik kurtuluş ile beşeri kurtuluş arasında öngördüğü ayrımdır (2009: 11,138). Thomas'a göre, beşeri kurtuluş kavramı, sivil toplumun komünal ve etik sorunları üzerine daha derinlikli bir düşünme faaliyetine yapılan önemli bir göndermedir. Politik kurtuluş ise, yalnızca mevcut sivil toplum-devlet ilişkisi çerçevesinde proletaryanın veya yurttaşların birtakım haklarına yapılan bir vurguyla sınırlıdır. Marx buna dair formülasyonu devlet-sivil toplum ilişkilerini insanlığın gerçek kurtuluşu sorunu çerçevesinde ele aldığı *Yahudi Sorunu (zur Judenfrage)* (1843) isimli metninde gerçekleştirmiştir. *Yahudi Sorunu* çalışmasında ortaya konan bu ayrım yabancı politik kuramı için temel hareket noktasıdır. Thomas kendi metninde sık sık bu ayrıma referans vermektedir (2009: 132,156,). *Yabancı Politik* üzerine bir inceleme kaleme alan Patrick Murray de, bu ayrımın kuram içerisindeki yerinin Marx'ın liberalizm eleştirisi üzerinden ele alındığını belirtir (Murray, 1996: 743).

Thomas, *Yahudi Sorunu* metninde ele alınan politik kurtuluş-beşeri kurtuluş ayrımının yanı sıra Marx'ın sivil toplum ve devlet ile ilgili düşüncelerinden de faydalanmaya çalışmıştır. Thomas'a göre, devletin siyasal tekeline almasına karşı itirazlar, devletin sivil toplumla olan ilişkisi çerçevesinde ele alınmalıdır (2009: 12). Öyle ki, bu bağlantının yabancı politik kuramı için önemini kapsamlıca incelemek için kitabın ilk iki bölümünde Hegel'in sivil toplum-devlet ilişkisini nasıl ele aldığından bahsetmiş ve Marx'ın Hegel'e karşı itirazlarına odaklanmıştır. Thomas için sivil toplum ve devlet arasındaki bağlantılar yalnızca yabancı politik kuramı açısından önemli olduğu için değil; aynı zamanda beşeri kurtuluşa dair geliştirilmesi gerektiğini

düşündüğü demokrasi anlayışı için de önem arz etmektedir. Thomas'a göre, günümüzde liberal batılı devletlerde sivil toplum demokratik niteliğini tümüyle kaybetmiştir (2009: 10, 24-25). Ancak bu sivil toplumun gereksiz bir kategori olduğu anlamına gelmez; aksine Marx'taki vurguyla doğru orantılı olarak, devletin sivil toplumun üstünde ve onun *yabancı* niteliğini daha fazla hatırda tutmak gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle devlet ile sivil toplum her zaman birlikte düşünülmeli ve ele alınmalıdır. Thomas bu gerekliliği şu sözlerle vurgulamıştır: “Devlet ve sivil toplum arasındaki ayırım –bu iki terimden her birinin bir diğerine bağımlı ve onunla çelişkili olduğu bir ayırım- diyalektik açıdan soruşturulmayı gerektiren bir düalizmdir” (2009: 12). Bu çerçevede Thomas'ın öncelikli önerisi, sivil toplum ve devletin birbirine karşıt biçimde konumlandırıldığına dair liberal argümana mesafeli durularak; aralarındaki ilişkiye odaklanmanın daha önemli olduğu yönündedir.

Sivil toplumda ya da özel yaşamda her şeyin ayrımsız olarak siyasal olduğunu söylemek, devlet-sivil toplum ayrışmasında çok önemli olan bir hususu –ortak ya da siyasal ilgilerin günlük yaşama dair ilgilerden uzaklaşarak yabancılaşmasını- “gözden kaçırmak ya da dikkate almamak demektir” (Thomas, 2009: 12-13).

Thomas bu yaklaşımın kapitalist ilişkiler karşısındaki durumunu gösterebilmek için Anthony Giddens referansıya; kapitalizmin, bireyler üzerindeki kontrolü (otorite, siyasal alan) kaynak dağılımı üzerindeki kontrolden (üretici güçler, ekonomi) ayırdığını öne sürer. Thomas'a göre bu şekilde ‘siyasal’ diye addedilen şey yeniden tanımlanır ve anlamı daraltılır (2009: 13). Bu yeniden tanımlama ve anlam daraltma girişimi siyasal ve ekonomik alanların farklı anlamlarla ele alınmasıyla sonuçlanmakla kalmaz aynı zamanda birinin diğerine indirgenemeyeceği bir şekil alır (2009: 13-14).

Thomas, kapitalistlerin siyasal iktidara yönelik yer yer ilgisiz olabileceğine; daha doğru bir ifadeyle doğrudan yönetimi ellerinde buldurmaya gerek duymayabileceklerine böylelikle de, devletin doğrudan hakim sınıfların bir aygıtı olarak görülmemesi gerektiğine yönelik tezini güçlendirmek için siyasal iktidara (political power)⁵ dikkat çeker (1994: xii). Siyasal iktidar, egemen sınıfın kaynak dağılımı üzerindeki kontrolüne tecavüz edilmesine olanak tanınmayacak şekilde kısıtlanmıştır. Dolayısıyla iktisadi açıdan egemen olan sınıf için siyasal iktidarı kimin kullandığı çok da önemli değildir. Fakat bu tek bir şart ile mümkündür: sivil toplum düzeyinde kaynaklar üzerindeki kontrolü kaybetmemesi koşuluyla (2009: 13-14). Bir başka ifadeyle;

5 Bu ifade, Türkçe çeviride, “siyasal güç” olarak tercüme edildiyse de, burada “political power” için daha yerinde olacağı düşünülerek, “siyasal iktidar” terimi kullanılmıştır.

(...)modern devletin sivil topluma karşı konumlanması, ilkesel yönden, devletin büründüğü biçimden bağımsız olarak, devlet iktidarını elinde tutanların ideolojilerinden ve değerlerinden bağımsız olarak ve de bu gücün kapsamından ya da devletin sivil topluma ne derecede “uzandığından” bağımsız olarak oradadır – ama bunun kapitalist sınıfın toplumun üretici güçleri ve emek gücü üzerindeki kontrolünü söküp atmaması koşuluyla. Ve bu da devletin hemen hiçbir zaman yapmadığı bir şeydir (2009: 14-15).

Thomas böyle bir yorumun Marksistler tarafından çok fazla dikkate alınmadığını düşünmektedir. Ancak burada Thomas kendi kuramı açısından meselenin bu yönünü vurgulamakta haklı olmakla birlikte, yabancı politik kuramının formüle edilmesinin önünde engel teşkil eden bir başka sorun ivedilikle tespit edilmelidir.

Thomas burada “siyasal iktidar” kavramını ele alırken kavrama nasıl bir içerik atfettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Öyle ki, kavram hemen hemen Engelsvari bir biçimde siyasal iktidarın doğrudan devlete ya da basit anlamda zor aygıtına indirgenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dolayısıyla Thomas bir yandan siyasal olanın özgül boyutuna yabancı politik kuramı ekseninde bir yer açmaya çalışırken; diğer yandan argümanlarında siyasal olana dair kısıtlayıcı ve belirsiz bir perspektif yer yer göze çarpmaktadır. Daha önceden belirtildiği gibi, siyasal olan ve ekonomik olan arasında inceleme düzeyinde yapılacak bir ayırmda bu hususa karşı oldukça dikkatli olunmalıdır.

Siyasal kavramına dair bunun gibi sorunlu önermelerin varlığına rağmen Thomas, kitabının giriş bölümünde siyasal olana ilişkin dikkat ve ilgiyi artırmak üzere siyasal olanın devlete sıkıştırılmasının doğrudan doğruya devlete dair hatalı analizlerle sonuçlanacağı konusunda haklı bir tavır sahibidir. Thomas’a göre, siyasal olanın devlete hasredilmesinde, bir başka ifadeyle, siyasal olanın devlet tarafından tekel altına alınmasında G.W.F. Hegel bu duruma bir örnek teşkil edebilir niteliktedir. Sivil toplum (*die bürgerliche Gesellschaft*) Hegel’e göre, (bencil) kişisel çıkar ve amaç-ların (*der selbstsüchtige Zweck*) çarpışma ve gerçekleşme (*Verwirklichung*) alanı olduğundan, ortak yaşama dair bir uzlaşma ancak devlette mümkündür (2000: 178-193, 220-291). Bu çerçevede devlet siyasal olanın merkezi olarak görülmeye başlanmıştır (2009: 12). Elbette devlet siyasal olanla birlikte düşünülebilir hatta belirli durumlarda mutlaka düşünülmelidir ancak bu kesinlikle siyasal olanı devlete indirgeyen bir biçimde yapılmamalıdır.

Thomas siyasal olanın önemine dikkat çektikten sonra, yabancı politik’in kuram olarak asıl karşısında durduğu şeyin egemen-sınıf kuramı olduğunu belirtmektedir. Thomas’a göre, yabancı politik öncelikle, modern devletin doğuşu hakkında egemen-sınıf kuramından daha iyi bir açıklama sunar. Çünkü

ona göre yabancı politik, devlet biçimlerinin⁶ tümünü karşısına alan bir kuramdır: “Yabancı politik devlet biçimleri ya da devrimler karşısında selama durmaz” (2009: 15). Bunun yanı sıra Sovyetlerin ve diğer reel sosyalist deneyimlerinin başarısızlıklarını da açıklamaya çabalar.

Bu nedenle ikinci olarak yabancı politik, otoriter devlet biçimlerine karşı temel bir eleştiri noktası oluşturabilir (2009: 15-16). Yabancı politik, devletin Leninist yorumuna bütünüyle aykırıdır. Thomas, Leninist devlet yorumunun iki önemli sorunu olduğunu ileri sürer. Ona göre bunlardan birincisi, Lenin’in yorumlarının Marx’ın devlet hakkındaki en katı ve dogmatik sözlerinin bulunduğu⁷ *Fransa’da İç Savaş* (1871) isimli eserindeki bazı fikirler üzerinde yükselmesidir. Thomas’ın buradaki varsayımı hem Marx’ın hem de daha sonrasında Lenin’in toplumsal dönüşüme dair devrimci aciliyetleri nedeniyle devlete dair böyle bir kavrayış ortaya koydukları yönündedir. Thomas’ın cümleleriyle ifade etmek gerekirse:

Devlet erkini yakın gelecekte ele geçirme ümidi, görünen o ki, zihnin konu üzerinde kusursuz bir biçimde yoğunlaşmasına engel olmaktadır. Lukacs’ın bir karabasanda olduğu gibi devlet, otomatik olarak, egemen sınıfın gerci *haline* gelmektedir. Proletarya hakkında da en katı görüşlerin olduğu bu eserden sonra, Marx *Brumaire*’de ise hem devlet hem de sınıf konularında çok daha esnek ve dikkate değer incelemeler gerçekleştirmişti (2009: 16).⁸

Dolayısıyla Thomas’a göre birinci sebep yakın gelecekte devleti ele geçirme ümidi iken diğer sebep ise Marx’ın metinlerinde sosyalizme geçişe

6 Burada bahsi geçen, devlet biçimlerinin, modern devlet öncesindeki siyasal örgütlenme biçimlerini kapsayıp kapsamadığı belirsizdir. Ancak Thomas’ın buna yönelik açık bir vurgusu olmamasına karşın, yabancı politik kuramı çeşitli açılardan, modern devlet öncesi siyasal örgütlenme biçimlerini de içerisine alabilecek bir perspektifi haiz görünmektedir.

7 *Yabancı Politik*’te buna ilişkin atf şu şekildedir: “... Fransa’da İç Savaş (1846-1850 arasında yazılmıştır) eserindeki bazı fikirler üzerinde yükselmektedir.” Ancak Türkçe literatürden bildiğimiz kadarıyla 1848-50 yıllarını merkeze alan inceleme *Fransa’da Sınıf Savaşları* adıyla anılan incelemedir. *Fransa’da İç Savaş* bundan sonraki dönemi konu alan bir incelemedir. Bu nedenle Thomas’ın Marks’ın siyasal mücadelenin yoğunlaşması nedeniyle dogmatik devlet anlayışlarına kapı aralayan pasajlara sahip olan metni tarihsel açıdan bakıldığında *Fransa’da Sınıf Savaşları (1848-50)* değil, 1871 Paris Komünü’nü incelediği *Fransa’da İç Savaş* (1871) olmalıdır.

8 Vurgu orijinal metne aittir. Bundan sonra da aksi belirtilmedikçe vurgular orijinal halinde verildiği şekilde aktarılacaktır.

ilişkin ayrıntılı bir çözümleme veya kuramın olmamasıdır. Geçiş kuramının yokluğu, Lenin'in Marx'ın en dogmatik sözlerini geçiş kuramı yerine kullanmasıyla sonuçlanmıştır. Thomas'a göre, bu konuya ilişkin temel ironik mesele ise; Lenin'in baş düşmanı "dönek" Kautsky'nin, farklı bir geçiş kuramından hareketle farklı bir devlet kuramına varmasıdır (2009: 17). Buna göre, Kautsky'nin "dönek"liği bu boşluğu farklı bir biçimde okumasından kaynaklanmıştır ve bu aslında egemen-sınıf kuramının Marksizm içinde ne kadar etkili olduğunun da bir göstergesidir.

Lenin'in egemen-sınıf kuramının eleştirisine vurgu yapan yabancı politik kuramı gerek Rosa Luxemburg'un gerekse de Poulantzas'ın düşüncesi ekseninde demokratik bir sosyalizm için devletin araçsal kavranışından uzaklaşmayı sağlayan bir kuramdır. Thomas'a göre yabancı politik kuramına Marx'tan sonra katkı sağlayan kuramcılar Gramsci ve Poulantzas'tır (2009: 17). Bunun ilk elde temel göstergesi Gramsci ve Poulantzas'ın Lenin ve Kautsky'nin tersine, yabancılaştırmanın üstesinden, yabancılaştırma alanı içerisinden hareket ederek gelinemeyeceğinin farkına varmaları olmuştur. Bir başka deyişle, yabancılaştırma devlet ile aşılamaz çünkü devlet yabancılaştırmanın kurumsallaşmasına neden olan etkenlerden birisidir. Thomas'ın ifadesiyle: "Üreticinin siyasal egemenliği onun toplumsal köleliğinin sürmesiyle bir arada var olamaz. Devrimci geçiş sadece dümendeki, devlet düzlemindeki değişimleri değil, hem devletin hem de sivil toplumun her yönüyle, tepeden tırnağa dönüştürülmesini imler" (2009: 18).

Thomas'a göre, yabancı politığın önde gelen üç kuramcısı Marx, Gramsci ve Poulantzas, devlete dair çözümlerini aşırı derecede baskıcı ve otoriter rejimlerin yükselişe geçtiği tarihsel deneyimlere borçludurlar. Bu çözümler Marx'ta IV.Frederick Wilhelm Prusyası ve İkinci İmparatorluk Fransası'ndan, Gramsci'de İtalyan Faşizmi'nden ve Poulantzas'ta ise Yunan Albayları Darbesi'nden etkilenmiştir (2009: 19). Tarihsel olarak bu deneyimler esasen kitlesel ölçekte depolitizasyon süreçleridir. Devlet siyasal olanı tekelleştirme çabası doğrultusunda toplumu aşırı düzeyde siyasallaştırarak toplumun depolitize olmasına neden olur. Bu depolitizasyon süreci yabancılaştırmanın boyutunu artırarak devletin hem *yabancı* yönünün hem de Marx tarafından beşeri kurtuluşun karşısında konumlandırılan ve dar anlamda bir kurtuluş olarak değerlendirilen *politik* yönünün daha belirgin bir biçimde ele alınmasına ve görünmesine olanak verir.

Toparlanacak olursa, Thomas'ın yabancı politik olarak adlandırdığı kuramı şekillendiren temel motivasyon egemen-sınıf kuramının demokratik bir sosyalizm nosyonundan uzak kalmak zorunda olduğudur. Çünkü devlet burada hem araçsal bir biçimde kavranmıştır; hem de işçi sınıfının beşeri kurtuluşunu sağlayacak ve yabancılaştırmayı aşmayı mümkün kılacak dönüşümü ortaya koyabilecek nitelikte bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Oysa devletin

kendisi her durumda yabancılaşmanın bir ürünüdür ve yabancılaşmayı sürdüren ve kurumsallaştıran bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle devlet proletarya tarafından ele geçirilecek bir araç olarak değerlendirilmemelidir. Devletin bu şekilde ele geçirilmesi ve sahip olunması proletarya üzerindeki ‘politik’ tahakkümü sonlandırırsa bile ‘beşeri’ tahakkümün sürmesiyle sonuçlanacaktır.

Bu temel motivasyona ek olarak, kuramın oluşmasında Marx’ın temel metinlerindeki bazı açıklamalar daha kesin vurgularla ifade edilmiştir. Thomas, *Yahudi Sorunu* çalışmasında politik kurtuluş ve “beşeri kurtuluş ayrımını kuramının merkezine oturtmaktadır (2009: 168,172). Buna ek olarak, Marx’ın *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*’nde (*Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*) (1852) sivil toplumun *üzerinde yükselen*, onu *bir ağ gibi saran, asalak bir yapı* (2010: 87,160) niteliğine bürünen ve *monolitik olmayan* bir devlet kavrayışına yöneldiğini belirten Thomas (2004: 174); *Fransa’da İç Savaş* (1871)’ta bu yaklaşımın biraz daha geliştiğini öne sürmüştür. Marx, bu eserinde bizzat “işçi sınıfının hazır devlet aygıtını öylece ele geçirip kendi amaçları için işletmeyeceğinin” anlaşıldığını öne sürmektedir (2005: 13-21).

Thomas yabancı politik kuramına katkı yapan diğer düşünürler olarak gösterdiği Gramsci ve Poulantzas’ın yaklaşımlarını da incelemektedir. Thomas’a göre, Gramsci’nin asıl katkısı Lenin’in egemen-sınıf kuramının güçlü olduğu dönemde devleti burjuva sınıfının elinde basit bir araç görmeyerek onu sivil toplumla olan diyalektiği çerçevesinde ele almış olması ve toplumun üstünde nasıl şekillendiğiyle daha çok ilgilenmesidir (2009: 190-195, 200-201, 203-204). Carnoy’a göre, Gramsci’nin yaklaşımı, Lenin’de karşımıza çıkan zora dayalı devlet aygıtından açık bir kopuşu gösterir (Carnoy, 2013: 116). Thomas, Poulantzas’ın ise temel katkılarının devletin görece özerkliğine yaptığı vurgunun yanı sıra; devleti salt bir araç olarak değil bir ilişkiler bütünü olarak kavraması olduğunu belirtmiştir (Thomas, 2009: 210-220). Carnoy da, Poulantzas’ın Lenin’in devlet anlayışını “tekelci kapitalizmle iç içe ve tekelci kapitalistlerin hizmetinde olan” ve buna bağlı olarak da “ne özerkliği ne de kendine ait *herhangi bir siyasal varlığı* olan” nesne-devlet olarak tanımlar (Carnoy, 2013: 156). Gramsci ve Poulantzas bu yönüyle Lenin’den ayrılmaktadırlar ancak bu ikisinin de “anti-Leninist” olarak değerlendirilmesi aşırı bir yorum olur.

2. Marksist Devlet Kuramına Dair Güncel Tartışmalar ve Yabancı Politik

2.1. *Topos* Olarak Devlet

Thomas’a göre bir devlet kuramı olarak yabancı politığın Marksizmde etkisiz olmasının sebebi Marksist devlet kuramı olarak egemen-sınıf kuramının

yaygın bir şekilde kabul edilmesidir (2009: 10-22,172). Thomas'a göre, egemen-sınıf kuramı dogmatik, işlevselci, araçsalci (Barrow,1993: 13-18) özcü tezlerden oluşmuş bir karışım gibidir (2004: 172). Thomas yabancı politik kuramının izlerinin Marksizmden silinmesine yol açan ve kuramın Marksizm içinde uzun süre etkili olamamasına yol açan kişinin Lenin olduğunu ileri sürer (2004: 177). Thomas'a göre, Lenin devleti araçsalci bir biçimde ele almış ve nesne-devlet nosyonunu güçlendirmiştir. Bir başka ifadeyle, Lenin devleti topografik bir "yer" ve hatta ele geçirilmeye veya parçalanmaya uygun bir "şey" olarak görmüştür ve bu konu Lenin'in içinde bulunduğu siyasal konjonktür meselesi üzerinden ele alınmamalıdır (2009: 177-180).

Bu iddialar karşısında yapılması gereken, Lenin'in *Devlet ve Devrim* (1918) metninden hareket ederek, Lenin'in Marx ve Engels'in hangi pasajlarından esinlenerek devleti nasıl ele aldığına kısaca bakmaktır. Lenin her şeyden önce devletin bir sınıfı bir başka sınıfı tahakküm altına alma aracı olduğuna (Frankel, 1979: 200) dair açıklamaya özel bir vurgu yapmaktadır: "Marx'a göre, devlet, bir sınıf *egemenliği* organıdır, bir sınıfın başka bir sınıfı *tahakküm altına alma* aracıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek, bu tahakkümü yasallaştırıp kalıcılaştıran bir 'düzen'in kurulmasıdır" (Lenin, 2009: 4).

Lenin öncelikle devletin tahakküm aracı olduğuna dair vurguyu ivedilikle işaretledikten sonra onun yabancılaşmayla ilgili olan boyutunu ve ortadan kaldırılması gerektiğini belirtirken de yine aygıt vurgusundan vazgeçmemiştir. Lenin'e göre devlet, sınıflar arasındaki karşıtlıkların uzlaşmazlığının bir ürünüyse, toplumun *üzerinde* duran ve *gitgide* ona *yabancılaşmış* bir unsur ise, o zaman proletaryanın ezilmişliğinden kurtulabilmesi için "yalnızca şiddete dayalı bir devrimin değil, aynı zamanda, egemen sınıf tarafından yaratılmış olan ve bizatihi bu 'yabancılaşma'yı cisimleştiren *devlet iktidarı aygıtını yok etmenin de gerekli olduğu açıktır*"⁹ (2009: 5).

Lenin bu vurguyu devletin sönmelenmesine yönelik bahiste Engels'in başka bir görüşüyle kuvvetlendirmeye girişmiştir. Lenin için, Engels'e göre: "her devlet, ezilen sınıfın tahakküm altına alınması için kullanılan 'özel bir güç'tür. Dolayısıyla hiçbir devlet ne özgürdür ne de halk devleti'dir" (2009:18). Ancak Lenin devletin bu yönlerini vurgulamakla birlikte proletaryanın neden bir devlete ihtiyacı olduğunu da formüle etmeye çalışır; bunu da kuşkusuz Marx referansı ile yapma gayretindedir:

Proletaryanın devlete ihtiyacı vardır: Bütün oportünistler, sosyal-sovenistler ve Kautsky'ciler, Marx'ın bize böyle öğrettiğine dikkat

9 Vurgu bana ait.

çekerek bu sözleri yineleyip duruyorlar, ama nedense bazı şeyleri eklemeyi ‘*unutuyorlar*’: Birincisi Marx’a göre proletaryanın ancak sönmülmeye yüz tutmuş bir devlete, yani derhal sönmülmeye başlayacak şekilde örgütlenmiş ve sönmülmemesi kaçınılmaz olan bir devlete ihtiyacı vardır. İkincisi, emekçilerin bir devlete ihtiyacı vardır, ama bu, ‘devlet, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya’ olmalıdır (2009: 24).

Lenin doğrudan Thomas’ın eleştirisini haklı çıkaracak şekilde, geçiş kuramı yokluğundan hareketle aslında yeni bir devlet teorisi ortaya koyma yolunda ilerlemektedir. Proletarya diktatörlüğü meselesinden hareketle Marx’ın devlet teorisine referans yapan Lenin Marx’ın devlet teorisini geçiş kuramıyla birleştirerek proletarya diktatörlüğüne indirgemektedir: “Marx’ın devlet teorisi (‘devlet yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya’), proletaryanın tarihteki devrimci rolüne ilişkin öğretilerine kopmaz şekilde bağlıdır. Bu rolün tepe noktası proletarya diktatörlüğü, yani proletaryanın siyasal egemenliğidir (2009: 26). Lenin daha sonrasında ise bu argümanı burjuvazinin tahakküm aygıtının parçalanması önerisi ile besleyerek proletaryanın devlete ihtiyacı olduğu vurgusunu yineler ve burada referans noktası yine Marx’tır:

Fakat proletaryanın burjuvaziye *karşı özel* bir şiddet örgütü biçimi olarak devlete ihtiyacı olduğuna göre, şu sonuç kendisini dayatmaktadır: Burjuvazinin *kendisi* için yarattığı devlet aygıtını yok edip parçalamadan böyle bir örgütün yaratılması mümkün müdür? *Komünist Manifesto* doğrudan bu sonuca varır ve nitekim Marx’ın 1848-1851 devriminin deneyimlerini özetlerken bahsettiği de bu sonuçtur (Lenin, 2009: 27).

Tam bu noktada yeniden Thomas’ın itirazlarına dönmekte fayda var çünkü Thomas Lenin’in Marx’ın devlete dair en dogmatik değerlendirmelerini referans aldığı ileri sürmektedir (Thomas, 2009: 189). *Devlet ve Devrim*’de birkaç kez *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*’ne referans verilse de; genel olarak Marx’tan yapılan alıntılar Thomas’ın öne sürdüğü gibi Marx’ın devlete dair dogmatik değerlendirmelerinin bulunduğu pasajlardır.

Thomas bu uyarının arkasından eleştirilerini açıklamaktadır. Buna göre Lenin’de devlet doğrudan doğruya işlevlerine bakılarak hakkında kolaylıkla hüküm verilebilen bir şey olmaktadır (2009: 175). Thomas ayrıca Rosa Luxemburg’tan hareketle, Luxemburg’un, Lenin’in kuramının demokratik olmayan yönlerine eleştiriler getirdiğini belirtir (2009: 181). Buna göre, Lenin’deki haliyle proletarya diktatörlüğü kolayca işçi sınıfı üzerindeki bir baskı aygıtına dönüşme riskini içinde barındırıyordu. Thomas bununla da yetinmeyerek Lenin’in Marx vurgusuyla devletin sönmülmemesinden bahsettiği şeklindeki görüşü mahkum ederek; devletin sönmülmemesi kavramının Engels’e

ait olduğunu belirtir (2009: 180-181). Lenin gerçekten de Engels'in *Anti-Duhring* (1878)' inden alıntı yaptıktan sonra açıklamayı Marx'la yapar: "...Anarşist öğretiyeye göre devlet ortadan kaldırılır, oysa Marx'a göre devlet ortadan kaldırılmaz, sönümlenip gider" (Lenin, 2009: 15).

Thomas daha sonra Gramsci'nin argümanlarını Lenin'e karşı harekete geçirmeden önce Lenin'in halk ile devlet arasındaki ilişkiyi "orman yasasının geçerli olduğu sert bir çatışma" olarak gördüğünü ileri sürer (2009: 187). Böyle bir yorumun arkasından Gramsci'ye referans verilmesi anlamlıdır. Gramsci devleti salt bir tahakküm aracı olarak görmez; devletin şiddetle ilgili boyutu elbette önemlidir, ancak asıl önemli olan rızanın örgütlenmesi ve dolayısıyla da hegemonya meselesidir (2009: 191-195).

Thomas'ın genel olarak Lenin'e getirdiği eleştiriler bu çerçevede ele alınabilir. Thomas Lenin incelemesinin ardından Gramsci'ye referanslarını daha fazla derinleştirmeyerek onun yabancı politik kuramına katkısını araçsal devlet anlayışının dışına çıkması ve sivil toplum üzerine derinlikli kavrayışı temelinde ele almaktadır (2009: 195-204).

2.2. Bir İlişki Biçimi Olarak Devlet

Kuşkusuz Gramsci'den sonra Marksist devlet kuramına en önemli katkıyı yapan isim Poulantzas'tır. Thomas'ın vurgusuyla Gramsci'nin devleti hakim sınıfın bir yağmalama aracı veya "toplumun bir gölge fenomeni olarak değil sınıf çatışmalarının yanı sıra sınıfsal formasyonun da gerçekleşebileceği bir arena olarak" ele almasından sonra, bu meseleyi daha da ayrıntılandırarak olan kişi Poulantzas olmuştur (2009: 208). Poulantzas devletin kendine özgü yapısını soruşturarak onun Marksist kuramını yapmaya çabalamıştır. Bu aşamadaki en önemli katkı devletin görece özerkliği meselesinin tartışmaya açılmasıdır (Poulantzas,1980: 127-140; 2004: 141-156] Bunun yanı sıra devleti, yalnızca sınıf mücadelelerinin bir yansıması olarak veya salt sınıf belirleyimli bir aygıt olarak ele almanın doğru olmadığı vurgulanmıştır (2009: 209-210). Devlet, sınıf mücadelesi söz konusu olduğunda görece özerktir; ancak bu devletin belirli durumlarda egemen sınıftan taraf olmadığı anlamına da gelmez. Her durumda ve her biçimde egemen sınıfa hizmet etmediği anlamına gelir sadece. Devletin "görece" özerk oluşunun bir boyutunun da bu olduğu ifade edilebilir.

Ancak Poulantzas'ın devletin görece özerkliğine olan vurgusu kadar bir diğer önemli mesele devletin bir ilişki biçimi olarak kavranmasıdır (Thomas, 2009: 36; Bourdieu, 2015: 138,140). Devletin bir ilişki biçimi olarak kavranması, Poulantzas'ın geç döneminde formüle edilmiş (Carnoy, 2013: 137-162) bir yaklaşım olarak; devlete dair dogmatik anlayışın ve araçsal kavrayışın ötesine geçmeye bir imkan sağlamaktadır. Buna göre devleti her şeyden önce,

sınıfsal ilişkilerin maddi bir yoğunlaşması olarak ele almak gerekmektedir. Poulantzas'a göre:

Devleti güç ilişkilerinin maddi (bir) yoğunlaşması olarak konumlandırırken; onu aynı zamanda iç içe geçen iktidar ağlarının *stratejik bir alan* ve *işleyişi* olarak kavramak zorundayız. Bu iktidar ağları karşılıklı çelişki ve yerinden etmeleri hem açık bir şekilde ifade eden hem de göz önüne seren şebekelerdir¹⁰ (1980: 136).

Son derece yalın olan bu cümleyi birkaç küçük açıklamayla biraz derinleştirmekte yarar var. Poulantzas'a göre devlet ne *Nesne olarak devlet* ne de *Özne olarak devlet* kavramsallaştırmaları açısından anlaşılabilir (1980: 131; 2004: 146). Poulantzas için: "...bu iki ayrı anlayış egemen sınıflar lehindeki devlet politikasının oluşumunu açıklayamadıkları gibi, aynı biçimde belirleyici bir sorunu, devletin iç çelişkileri sorununu da kavramayı başaramamaktadır" (1980: 131; 2004: 146). Devletin içindeki iç çelişkiler sorunu Poulantzas'da merkezi bir öneme sahiptir, çünkü devletin görece özerkliği savının temel hareket noktası bu iç çelişkiler sorunudur.

Kapitalist toplumda devletin anlaşılabilmesi için onun *stratejik bir alan* ve *iç içe geçmiş iktidar şebekeleri* olarak kavranması gerekmektedir. Çünkü nesne olarak devlet anlayışına göre, kabaca, devlet araçsal, edilgin, tümüyle tek bir sınıf ya da fraksiyon tarafından manipüle edilen ve hiçbir özerkliğin tanınmadığı bir devlettir (1980: 127-135; 2004: 141-150). Özne olarak devlet anlayışı ise Hegelci ve Weberci bir kavrayışla malul, nesne olarak devletin aksine mutlak özerkliğe sahip bir devlete karşılık gelir ve karşısında sivil toplum vardır (1980: 130-133; 2004: 145-149). Nesne olarak devlet görüşü, sınıf çelişkilerini devletin dışında bırakırken, özne olarak devlet görüşü devletin çelişkilerini toplumsal sınıfların dışında bırakmaktadır (1980: 134-133; 2004: 148-149).

Peki toplumsal formasyon içerisinde devlet hangi şekilde, bir güçler dengesinin maddi yoğunlaşması olarak kavranabilir? Poulantzas bunu açıklamak için, devleti araçsallaştıran görüşe karşı çıkarak başlar. Egemen sınıf ve fraksiyonlarını (1980: 127- 130; 2004: 140-145) örgütleyen ve kendisini yeniden üretmesini sağlayan devlete egemen sınıf ve fraksiyonları tümüyle hakim değillerdir. Hakim değillerdir çünkü devlet, aynı zamanda, büyük ölçüde egemen sınıf ve fraksiyonları olmak üzere (1980: 130-135; 2004: 144-150)

10 İngilizce çevirideki ifade şu şekildedir: "In locating the state as the material condensation of a relationship of forces, we must also grasp it as a strategic field and process of intersecting power networks, which both articulate and exhibit mutual contradictions and displacements."

asında sömürülen sınıfların da müdahaleleriyle birlikte birbiriyle eklemlenen çelişkilerin bir sonucudur. Kuşkusuz kapitalist toplumda devlet, egemen sınıfın hegemonyasının devamını ve hakimiyetinin yeniden üretimini sağlayan bir alan ve işleyişler bütünüdür. Bir başka deyişle, iktidardaki blokun uzun vadeli çıkarlarının temsilcisidir (2004: 142-147, 155-159). Fakat bunu araçsal bir ilişkiyle değil, sınıf mücadelelerin bir sonucu olarak doğan çelişkilerin sayesinde görece özerkliğe sahip olmakla yapabilir. Poulantzas burada görece özerkliği şu ifadelerle açıklamaya girişir: “Özerklik, iktidardaki blokun fraksiyonları *karşısında* devletin özerkliği değildir, devletin onların dışında kalma kabiliyetinin (capacity) bir işlevi de değildir, devletin *içinde* cereyan eden şeyin sonucudur” (1980: 135; 2004: 150).

Peki, maddi bir yapı olarak devlet neyin sonucu olmaktadır? Bir başka deyişle, devletin kurumlar düzeyinde maddi çatısını oluşturan şey nedir? Devlet -yalnızca buna indirgenmemek kaidesiyle- sınıfsal çelişkiler tarafından oluşturulur ve bu sınıfsal çelişkiler onun maddi çatısında bulunurlar. Bu haliyle de, devletin örgütlenme yapısını şekillendirirler; dolayısıyla da devletin ürettiği politikalar bu çelişkilerin işleyişlerinin bir sonucu olarak düşünülmelidir. Bunun bir diğer sonucu, tekrar etmek gerekirse, devletin tek parça halinde bütün bir blok olmadığı ve kendi içinde bölünmüş durumda olduğudur (1980: 133-134; 2004:147-148). Bu, devletin onu oluşturan parçaları tarafından rastgele bir biçimde bir araya getirilmesi veya bu parçaların salt bir toplamı olduğu anlamına gelmez. Aksine bu durum, devletin bu parçalı yapısına rağmen, aygıtsal ve mantıksal bir birlik göstermek durumunda olduğunu gösterir. Bu merkezileşme (centralization) veya *merkeziyetçilik (centralism)* denilen şeydir ve bu aslında çelişkiler üzerindeki devlet gücünün birliğiyle ilişkilidir (1980:136; 2004:152).

Anlaşırlığı ve açıklayıcılığı oldukça yüksek bu çözümlemenin içinde Poulantzas’ın da farkında olduğu bir gerilim mevcuttur. Bu gerilim, egemen sınıf ve fraksiyonların içindeki çelişkilerin hem kapitalist devletin (Poulantzas ve Miliband, 1972) şekillenmesinde belirleyici olması hem de devletin bu çelişkileri örgütleyerek yeniden var etmesinden doğan gerilimdir. Paradoksal gibi görünse de aslında, bu iki farklı olgu birbirinden beslenerek karşılıklı varoluşsal bir ilişki içerisindedirler (Poulantzas, 1980: 135; 2004:150). Bu aynı zamanda, daha önce belirtildiği gibi, egemen sınıf ve fraksiyonları arasındaki çelişkilerin değil, ezilen sınıflarla egemen sınıflar arasındaki çelişkilerin de bir nedeni ve sonucudur. Poulantzas bunu şöyle açıklar: “Devlet aygıtları, iktidardaki blok ile ezilen belirli sınıflar arasında geçici uzlaşmaların bir oyununu sahneleyerek hegemonyayı kutsar ve yeniden- üretirler” (1980: 140; 2004: 156).

Kapitalist toplumdaki devletin rolü, bütün bu çelişkili işleyiş ve stratejik alanların düzenleyicisi ve yeniden üreticisi olmasıdır. Devlet, bu yapısını

egemen sınıflar arasındaki ve onun ezilen sınıflarla olan çelişkilerine borçlu olmakla birlikte, aynı zamanda bu çelişkileri yeniden üretir ve bu çelişkileri burjuvaziye ayrıcalıklı bir konum vererek yapar. Dolayısıyla Marx ve Gramsci'de olduğu gibi aslında Poulantzas'ta da devlet ve sivil toplum birbirine kapalı/geçirimsiz alanlar değildir ve devletin görelî özerkliği kavramı bu argümanı güçlendiren bir yapıya sahiptir (Thomas, 2009: 213). Bir başka ifadeyle, Thomas; Hegel, Marx ve Gramsci çizgisiyle ele alınan sivil toplum-devlet mantığının devamcılarında birisinin de Poulantzas olduğunu ilan etmektedir. Thomas burada görelî özerkliğin neye karşılık geldiğini Jeffrey Isaac referansından sonra kısaca açıklamaktadır. Görelî özerklik ekonomik alanın siyasi mücadele ve kaygılardan yapısal ayrılığını ve siyasal alanın kendine özgül yanını ifade etmektedir (2009: 213). Bunun bir adım ilerisinde, Thomas, devletin müdahalelerinin kendi özgül özerkliğini tehlikeye düşürecek biçimde gerçekleştiremeyeceği konusunda Poulantzas'la hem fikir olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak Thomas, Poulantzas'ın devleti sıradan bir araç pozisyonuna indirgemeyerek yapmış olduğu devlet formülasyonunun yabancı politik kuramının en derinlikli açıklamaları olduğunu öne sürmektedir.¹¹ Ayrıca, Poulantzas'ta, kapitalist devleti diğer devlet biçimlerinden ayıran şeyin, siyasal olan ekonomik olan ayrımı açısından bakıldığında, bu iki kategorinin birbirinden yalnızca formel olarak ayrılması olduğunu belirtmek gerekir. Thomas'a göre Poulantzas aynı zamanda sosyalizmin demokratik olmasına ilişkin yapmış olduğu vurguyla da, Marx'ın politik kurtuluş - beşeri kurtuluş ayrımını selamlamakta (2009: 219) ve ona katkıda bulunmaktadır.

3. Alternatif Bir Devlet Kuramına Doğru: Yabancı Politik Geliştirilebilir Bir Kuram mı?

Paul Thomas'ın yabancı politik adını verdiği kuramı geliştirme çabasını özetlemek gerekirse birbirine bağlı iki neden karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi demokratik¹² bir Marksizm geliştirme vizyonudur.¹³ İkincisi ise

11 Carnoy da, Poulantzas'ın tüm sınırlılıklarına rağmen devlet üzerine güncel tartışmalar için bütünlüklü bir teorik referans noktası sunduğunu savunmaktadır (2013: 162).

12 Eğer demokrasi kavramı zorunlu olarak eşitlik ve özgürlük kavramını çağırıyorsa, demokrasi ve komünizm arasında da zorunlu bir bağ kurulması gerekmektedir. *Bir idea olarak Komünizm* konferansındaki dördüncü maddede olduğu gibi: "Komünizm özgürlük ve eşitlik getirmeyi hedefler. Özgürlük eşitlik olmadan serpilemez ve eşitlik de özgürlük olmadan var olamaz" (Douzinas ve Zizek, 2010:

demokratik bir Marksizm için Marksist devlet kuramındaki egemen-sınıf kuramından kurtulma çabasıdır (Murray,1996: 740). Bu iki neden göz önünde bulundurulduğunda Thomas'ın bu girişimi nasıl yaptığından bağımsız olarak takdire değer bir çabadır. Ancak bu çaba, yalnızca egemen-sınıf kuramından kurtulma noktasında kalmamalı; Alain Badiou'nun dediği gibi “devletin ve yasaların ortadan kalkışında aktif” bir noktaya da taşınmalıdır (2010: 23). Buna göre, Thomas'ın yabancı politik olarak adlandırdığı kuramı beğenilmeyebilir. Bu kuramda eksikler ve hatta fahiş hatalar da tespit edilebilir. Ancak böyle bir girişim; örneğin “post-Marksist” (Wood, 2003: 66) veya Poulantzas'ın kuramına yapıldığı gibi “yapısalcı”, “Weberci” veya “burjuva sosyolojisi” (Clarke, 2004: 89-90) gibi yaftalamalarla nitelenmek yerine yapıcı eleştiriler ile beslenmelidir.

1960'lardan sonra devlet tartışmalarının alevlenmesiyle de ilgili olarak düşünüldüğünde yabancı politik kuramının ekonomik determinizme karşı siyasal olana bakma uyarısı oldukça anlamlıdır. Gerçekten de, 60'lı yıllar Avrupası'nda siyasetin yerini ekonominin aldığına dair tezler güçlenmiştir. Oysa Marksizmde siyasal olan salt ekonomik olan tarafından belirlenen ve ikincilleştirilebilecek bir alan değildir. Çalışmanın başında bahsedildiği üzere, siyasal olan ve ekonomik olan arasında yapılmaya çalışılan ayırmadaki (Frankel, 1979: 202) ilk önemli nokta diyalektik ilişkinin varlığını kabul etmek olmakla birlikte bunun hemen ardından alanlar arasında geçirimli ve hatta üst üste binen ve iç içe geçen ilişkisellikleri kavrayışa olumlu bir zemin hazırlayan dinamiklerin hesaba katılmasıdır. Bunun dışındaki yaklaşımlar kapitalist toplumdaki karmaşık ilişkisellikleri açıklayacak araçlardan kesinlikle yoksun olmak durumunda kalır.

Alanlar arasındaki geçirimli, kesişen ve üst üste binen ilişkiler yumağında, ekonomik ve siyasal olanın birbiriyle olan ilişkilerini kavramaya çalışırken, bu alanların “kendine has” özelliklerini anlamaya çalışırken geliştirilecek ayırıştırma girişimleri, bu alanların birbiriyle tamamen *örtüşmezliğine*¹⁴ varan sonuçlara yol açmamalıdır. Ancak Wood'un “post Markist sav” olarak dile getirdiği bu *örtüşmezliğin* de (2003: 65-66), alanlar arasındaki niteliksel ayrımı ve her türlü etkileşime rağmen alanların kendine özgü özelliklerine incelikli bir şekilde odaklanma çabasını içerebileceği unutulmamalıdır. Alt yapı ve üst yapıdaki unsurlar arasındaki ilişkilerin

11). Jacques Ranciere de demokrasinin eşitlikçi bir önkabulü barındırmak zorunda olduğunu belirtir (Ranciere, 2010: 84-85).

13 Bu durum Wood'da devlet ve sınıf arasındaki iş bölümüne karşı iktisadi ve siyasi mücadelenin bütünlüğüne işaret eder (Wood, 2003: 62).

14 Vurgu bana ait.

karmaşıklığı, ekonomik olanın kabaca alt yapıya yerleştirilerek, siyasal olanın edilgen bir yansıma olarak üst yapıya¹⁵ (Williams, 1977: 75-89; 1990: 61-73, Wood, 2003: 63) ait görülmesini kaldıramamaktadır.

Thomas'da bu yaklaşım çok açık bir biçimde ifade edilmemekle birlikte, böyle bir analize imkan tanıyan bazı göstergelere sahiptir. Ancak Thomas'ın yaklaşımının ilk eldeki temel eksikliği, her ne kadar sorunsalının dışında bırakmış olsa da; kaçınılmaz bir tartışma olan ekonomi-politik temelli devlet analizleriyle hesaplama zorunluluğudur. Bu çalışma da böyle bir hesaplamanın olması gerektiği sonucuna varanları desteklemektedir. Ekonomi-politik temelli devlet çözümleri ile hesaplama zorunluluğu, siyasal olanın öneminin yeniden azalmasına, onun devlet veya ekonomik olanın içinde eritilmesi anlamına gelmez. Tam tersine bu, siyasal olanın ontolojisine yönelik yapılacak Marksist bir analizin, toplum, ekonomi, sınıf, devlet vb. ile ilgili boyutlarına ve aralarındaki dolayım sal ilişkilerine daha isabetli bir biçimde ışık tutabileceği anlamına gelmektedir. Ekonomi-politik temelli devlet analizleri 'sermaye ve toplum' ve 'sermaye ve devlet' arasındaki ilişkiyi derinlemesine bir biçimde ele almaktadırlar (Jessop, 1990: 30-150). Aksi bir biçimde, eğer siyasal olanın analizinin belirleyiciliği hususunda karar kılınacak olursa, siyasal-ekonomik- dinsel vs. düzeyler arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde yine önemli sorunlar ortaya çıkacaktır.

Thomas'ın incelemesi siyasal alanın özgüllüğünü vurgulayan bir çalışma olmakla birlikte Thomas'ın siyasal olandan ne anladığı da tam olarak belli değildir. Kitabının giriş bölümünde siyasallığa dair vurguları ile kitabın devamındaki düşüncelere getirdiği eleştirilerde yer yer sapmalar göze çarpmaktadır. Öyle ki, kapitalizmin siyasal olanı tanımlaması otorite ile ilişkilendirilirken (Thomas, 2009: 277), kendi yaklaşımı net değildir. Bu durumda da, doğrudan demokrasi ile siyasal olana bakış bir tutuluyormuş gibi bir intiba uyanmaktadır. Belki de Thomas, "bugün her şeye siyasal deniyor" şeklindeki tezi eleştirirken kastettiği dinamikleri netleştirmede için böyle bir belirsizlik meydana gelmiş olabilir. Bu nedenle doğrudan demokrasiye ilişkin kavrayışın siyasal ontoloji üzerinden ele alınması gerektiğine dair bir itirazı dile getirmekte fayda vardır. Bu hem siyasal olana ilişkin kavramsallaştırma girişimlerinin çerçevesini belirlemeye yardımcı olur hem de demokrasinin siyasal ontoloji ile arasındaki ilişkinin dinamiklerinin neler olabileceğine dair Marksist bir girişimin önünü açmış olur.

Yabancı politik kuramında net olarak belirtilmemekle birlikte, onun demokratik bir kuram olma iddiasının en güçlü yanının Marx'ın *Yahudi Sorunu* çalışmasında yapmış olduğu temel ayrıma yaslanması söyleyebiliriz.

15 Wood bunu aynı zamanda "Stalinist bir inanç" olarak ifade eder.

Politik kurtuluş ve beşeri kurtuluş arasında yapılan ayrıma dikkat çeken Thomas, politik kurtuluşun öncü ama dar anlamda bir siyasallığa sahip olduğu hakkında yerinde bir tespit yapar. Ezilen sınıflar için politik kurtuluş yalnızca devlet içinde; siyasal ve ekonomik haklar ekseninde bir özgürleşme sağlamaktadır. Bu açıdan önemli olmakla birlikte; ezilen sınıfların “gerçek” kurtuluşu olan ‘beşeri kurtuluş’ dil, din, etnik ve cinsel temelli ayrımların hepsinin üzerinde bir özgürlük ve barış nosyonu sunmaktadır. Dolayısıyla, Marksizmin en güçlü yönlerinden birini, bu gibi çatışmalı unsurların tümünü aşırıp gerçek bir özgürlük nosyonu sunma iddiası oluşturabilir. Dolayısıyla Thomas’ın bu metne yaptığı vurgu gerçek anlamda doğrudan demokrasi ve özgürlük olanakları üzerine Marksist perspektifi her daim güncel tutmaya yarayabilir.

Bu, aynı zamanda siyaseti devletsiz veya devletten bağımsız düşünebilmek için de bir perspektif sunmaktadır. Örneğin Poulantzas’ın Clastres’ye yaptığı atıf tesadüfi değildir. Clastres yaptığı çalışmalarda, siyaseti devletle birlikte değil iktidar kavramıyla birlikte düşünmemiz gerektiğini öne sürer. Bununla da yetinmeyerek, farklı toplumsal formasyonlarda farklı iktidar biçimlerinin olabileceğine çeker ve iktidar kavramının doğrudan doğruya şiddete veya zora bağlanmayan (Clastres, 2006: 7-23), incelikli işleyiş tarzlarının analizine ihtiyacı olduğunu öne sürer. Siyasal olanın Marksist analize dahil edilebilmesi, iktidarın karmaşık işleyiş biçimlerinin (Foucault, 2007: 85-132; 2013) incelenmesine¹⁶, bir başka ifadeyle; hem kapitalist devlet biçimlerinin, hem de kapitalizm öncesi siyasal örgütlenme biçimlerinin incelenmesine gerek duyar (Clastres, 2006). Sonuç olarak bu gereklilik, yalnızca egemen-sınıf kuramının değil, aynı zamanda da, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats)* (1884) (Engels, 1975, 2012) gibi eserlerdeki bulguların da gözden geçirilerek güncellenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Thomas’taki bir diğer problem Murray’in oldukça yerinde belirttiği gibi, kapitalist devlet ile devlet arasındaki kavramsal karmaşadır (Murray, 1996: 741). Thomas bu konuda titiz davranmadığı gibi, yer yer bu iki kavramı birbiri yerine geçecek şekilde kullanmıştır. Burada devlet ile kapitalist devlet arasında var olan birtakım devamlılıkların Thomas’ın işini bir nebze de olsa kolaylaştırdığı olasılığı göz önüne alınsa bile, bu konuda kendisinin ne tür bir ayırım gözettiği önem arz etmektedir. Çünkü siyasal olanın, Marksist devlet

16 Ancak Martin Carnoy’un iddiasına göre, Poulantzas “Foucault’nun *Hapishanenin Doğuşu*’nda geliştirdiği iktidar kavramsallaştırmasıyla tam anlamıyla karşı bir argümanı savunur”. (Carnoy, 2013: 146).

kuramlarını kavramadaki katkısını öne çıkaran bir araştırmanın, bu konuda kavramsal hassasiyetinin biraz daha net olması beklenmektedir.

Dolayısıyla, Marksizm, devletin topluma yabancı olan bir ilişkisellik olduğunu ortaya koyma gücüne sahiptir. Fakat bunun bir adım ileri götürülerek siyaseti ontolojik düzeyde ele alan yaklaşımlarla zenginleştirilmeye ihtiyacı vardır. Marksizmin hem siyasal olanı devletten bağımsız olarak ele alabileceği ve insanın 'beşeri kurtuluşu' olarak değerlendirilebilecek bir siyasal ontoloji¹⁷ üzerine çalışabileceği tarih, antropoloji vb. kaynaklardan daha çok beslenmesi gerekmektedir.¹⁸

Sonuç

Bu çalışma, Paul Thomas'ın, Marx'ın erken dönem eserlerinden ve Gramsci ile Poulantzas'ın devlete dair açıklamalarından hareket ederek ortaya attığı alternatif bir devlet kuramı olan "yabancı politik" kuramı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmanın nedeni; alternatif bir kuram olduğu düşünülen yabancı politik kuramının Marksizmdeki devlet kuramı tartışmalarına farklı bir bakış açısı sunup sunmadığı tartışmasına dahil olma çabasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorunsalı yöntem üzerine şekillenmiştir.

Bu sorunsalın önemi siyasal olanın Marksist perspektifte nasıl ele alınıp inceleneceği tartışmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü devlet kuramına dair tartışmalar siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki ilişkinin kurulmasındaki

17 Siyasal olanın ontolojik boyutunun Marksizm açısından değerlendirme girişimlerinden biri Chantal Mouffe'un *Siyasal Üzerine* çalışmasında görülür (Mouffe, 2010). Her ne kadar Mouffe'un Carl Schmitt'e yaptığı referans önemli olsa da ve onun "Schmitt'le birlikte Schmitt'e karşı" düşünme çağrısı cezbedici gözükse de; çıkış ve hedef noktaları bakımından pek tutarlı görünmemektedir; çünkü "Schmitt'in liberal bireycilik ve rasyonalizm eleştirisi yeni bir liberal demokratik siyaset anlayışı geliştirmek" için kullanılacak araçlar sunmamaktadır. Zaten Mouffe da, Schmitt'in eleştirilerini, onun siyasal olanın ölçütü olarak sunduğu dost/düşman ayrımının yumuşatılarak liberal demokratik sisteme uyarlanması yolunda kullanmaya çabalamaktadır. Daha sonrasında Ulrich Beck'e yapılan referanslar da, bu çerçevenin içinde kaldığının göstergesidir. Bana göre, Mouffe'un çalışması, Schmitt ve Beck'ten ziyade, daha çok Machiavelli'den (Mouffe, 2010: 13) esinlenmiş bir çalışmadır.

18 Bu çerçevede, örneğin Poulantzas'ın *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* çalışmasında ilk atıflardan birinin ilkel topluluklarda iktidar, şiddet vb. meseleleri çalışan Pierre Clastres'ye olması şaşırtıcı değildir.

dinamiklerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu durum da çalışmanın sorunsalının neden yöntem üzerine odaklandığını açıklamaktadır.

Bu çerçevede varılan ilk sonuç, Marksist bir devlet kuramı oluşturma yönündeki girişimlerin hemen hepsinin zor da olsa ekonomik alan ile siyasal alan arasındaki ilişkiyi nerede konumlandığını okuyucuya açıkça belirtmek durumunda olduğudur. İkinci sonuç ise, Marksizmin 60'lı yıllara kadar çok derinleştirmede olduğu bir husus olan siyasal alanın tanımlanmasına yönelik araştırmaların derinleştirilmesi konusunda ontolojik bir perspektif geliştirmenin zorunluluğudur. Bu ontolojik perspektife yönelik ilk öneri toplumun farklı alanlarına sızmış ve ağlar halinde işleyen iktidar mekanizmalarının (Rose ve Miller,1992: 173-176) Marksist bir analizine ihtiyacı olduğu şeklindedir. Bu noktada belki de, Mark Neocleous'un devlet sivil toplum ikiliğinin dışına çıkmaya çalıştığı incelemeleri de tartışmayı derinleştirebilir (Neocleous, 1996; 2000; 2003). Üçüncü sonuç ise Lenin'in egemen-sınıf kuramına Thomas tarafından getirilen eleştiriler büyük ölçüde haklıdır. Fakat bu haklılık ne Thomas'ın, ne de Gramsci ile Poulantzas'ın "anti-Leninist" oldukları şeklindeki bir algıya yol açmamalıdır. Egemen-sınıf kuramının, burada görülen biçimdeki eleştirisi böyle bir sonuca varmaz. Ancak burada Lenin'in devlet analizinin, Marksizmde örneğin Gramsci'nin ve Marx'ın Hegel okumalarında sıklıkla karşılaşılan bir kavram olan "politik devlet" üzerine yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Böylelikle Lenin'in araçsal devlet anlayışı daha çok "politik devlet" (*politische Staat*) kavramsallaştırması üzerinden siyasal toplumun kurumsal boyutuyla ilgili olarak düşünülebilir. Lenin'in analizinin sorunlu yönlerinin, "politik kurtuluş" (*politische Emanzipation*) ekseninde değerlendirilmesi, onu Thomas'ın sert eleştirilerinden bir ölçüde azade kılabilir. Böyle bir adımın sonucu da, Lenin'in kuramsal incelemelerinin "beşeri kurtuluş" (*menschliche Emanzipation*) açısından yeniden değerlendirmeye tutulması olacaktır.

Kaynakça

- Badie, Bertrand ve Birnbaum, Pierre (1983), *The Sociology of the State* (Chigaco: Chigaco University Press).
- Badiou, Alain (2010) "Demokrasi Bayrağı", Hazan, Eric (Haz.), *Demokrasi Ne Alemde* (İstanbul: Metis).
- Badiou, Alain ve Zizek, Slavoj, vd. (2011), *Bir İdea Olarak Komünizm* (İstanbul: Ayrıntı).
- Barrow, Clyde W. (1993), *Critical Theories of State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*. (Wisconsin: Wisconsin University Press).
- Bourdieu, Pierre (2015), *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)* (İstanbul: İletişim).
- Carnoy, Martin (2013), *Devlet ve Siyaset Teorisi* (Ankara: Dipnot).

- Clarke, Simon (2004), *Devlet Tartışmaları* (Ankara: Ütopya).
- Clastres, Pierre (2006), *Devlete Karşı Toplum* (İstanbul: Ayrıntı).
- Engels, Friedrich (2012), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (İstanbul: Sol).
- Eroğul, Cem (1974), Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not, *SBF Dergisi*, Cilt. 29, Sayı. 1, 113-123.
- Foucault, Michel (2007), *Cinselliğin Tarihi* (İstanbul: Ayrıntı).
- Foucault, Michel (2013), *Hapishanenin Doğuşu* (Ankara: İmge).
- Frankel, Boris (1979), On the State of the State: Marxist Theories of the State after Leninism, *Theory and Society*, 7, (1/2), Special Double Issue on State and Revolution (Jan.- Mar., 1979): 199-242.
- Hegel, Georg W.F. (2000), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp).
- Holloway, John (2000), *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek* (İstanbul: İletişim).
- Jessop, Bob (1990), *State Theory: Putting Capitalist States in their Place* (Cambridge: Polity).
- Lenin, Vladimir İ. (2009), *Devlet ve Devrim* (İstanbul: Agora).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1976 [1843], Zur Judenfrage, Werke Band 1. (Berlin/DDR: Dietz): 347-377.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1975 [1884], Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staat, Werke Band 21. (Berlin/DDR: Dietz)
- Marx, Karl. (2005 [1871]), *Fransa'da İç Savaş*, (Ankara: Sol Yayınları).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1972b [1852]), Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, Werke 8, (Berlin / DDR: Dietz): 111-207.
- Marx, Karl (2010), *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire'i* (İstanbul: İletişim).
- Mouffe, Chantal (2010), *Siyasal Üzerine* (İstanbul: İletişim).
- Murray, Patrick (1996), Alien Politics: Marxist State Theory Retrieved by Paul Thomas. *Theory and Society*, 25, (5): 739-744.
- Neocleous, Mark (1996), *Administrating Civil Society: Towards a Theory of State Power* (London: Macmillan).
- Neocleous, Mark (2000), *The Fabrication of Social Power* (London: Pluto).
- Neocleous, Mark (2003), *Imagining the State* (Maidenhead: Open University).
- Poulantzas, Nikos ve Ralf Miliband (1972), "The Problem of the Capitalist State", Blackburn, Robin (Haz.), *Ideology in Social Science*, (NY: Pantheon): 238-262.
- Poulantzas, Nikos (1980), *State, Power, Socialism* (London: Verso).
- Poulantzas, Nikos (2006), *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* (Ankara: Epos Yayınları).
- Ranciere, Jacques (2010), "Demokrasiye Karşı Demokrasiler", Hazan, Eric (Haz.), *Demokrasi Ne Alemde* (İstanbul: Metis).
- Rose, Nikolas ve Peter Miller (1992), "Political power beyond the state: problematics of government". *British Journal of Sociology*, 43, (2): 173-205.
- Thomas, Paul (1994), *Alien Politics: Marxist State Theory Revisited* (New York: Routledge).
- Thomas, Paul (2009), *Yabancı Politik: Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak* (Ankara: Dipnot).

Wetherly, Paul (2005), *Marxism and the State: An Analytical Approach* (Basingstoke: Palgrave).

Williams, Raymond (1977), *Marxism and Literature* (Reading: Oxford).

Williams, Raymond (1990), *Marksizm ve Edebiyat* (İstanbul: Adam).

Wood, Ellen M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması* (İstanbul: İletişim).